

Hvordan staten forskjellsbehandler nasjonale minoriteter – om kvener og samer

Av historiker Trond Gabrielsen, HIFO

Innhold

Hvordan staten forskjellsbehandler nasjonale minoriteter – om kvener og samer	1
Innledning.....	Feil! Bokmerke er ikke definert.
Hvordan staten forskjellsbehandler nasjonale minoriteter – om kvener og samer	3
Elefanten i rommet	5
Oppgjøret med kolonitiden.....	6
Da toget dro av gårde med samene om bord	8
«Kvenene innvandret første gang på 1500-tallet».....	9
Kvenens historie er minst like gammel som samenes	10
Samene har erobret store deler av minoritetshistorien	14
Det norske rikets landsutstrekning til Hvitsjøen	14
«Kontraksjonsteorien» som forsvant.....	17
Eldre kvenske stedsnavn i Nord-Norge.....	18
Rapporten fra Telemarksforskning er maktutøvelse	20

Hovedinnledning under «Åpent møte om Norges nasjonale minoriteter og deres skjebne i Norge» på Litteraturhuset i Oslo, Amalie Skram-salen, lørdag 06.11.2021, kl. 13:00–20:00.

Forord

Takk for invitasjonen. Hyggelig å bli bedt om å innlede til debatt på et så interessant og aktuelt møte. For dere som ikke kjenner meg, er jeg historiker og arkitekt og driver nettstedet www.finnmarkforlag.no. Min familie på farssiden er fra Finnmark, der jeg også har mange slektninger, har hytte og tilbringer ferier. Min oldefar var den «lappiske fastboende» læreren Ole Andreas Thomassen (1844–1926) fra Skibotn og Porsanger. Han er kanskje den eneste lappen som har mottatt borgerdådsmedaljen, og det for sitt virke som lærer, rettstolk og vaksinator i Finnmark gjennom nærmere 50 år. Jeg kjenner også noen her i salen som vil hevde at han var kven, men jeg har forholdt meg til nevningen i folketellingene.

Denne bakgrunnen har inspirert mine faglige interesser for nordområdene, både for den eldre historien i Nord-Norge og om førkrigsbebyggelsen i Nord-Troms og Finnmark. Det er derfor jeg har forsket på og studert landsdelen med folkegruppens historie. Jeg er ikke medlem av noen politisk organisasjon, så det jeg kommer til å snakke om i dag, er fullt og helt resultat av mine egne faglige, historiske undersøkelser og tolkninger. Tittelen på dette foredraget er: *Hvordan staten forskjellsbehandler nasjonale minoriteter - om kvener og samer*. Jeg kommer derfor ikke inn på de andre minoritetene i Norge, men ser av invitasjonen at andre vil kunne representere disse.

Min fremstilling omfatter to hoved deler: En del er kritikk av rapporten til Telemarkforskning samt det jeg erfarer som hoved innvendinger mot statens minoritetspolitikk. I den andre delen utdyper jeg kvenenes og Kvenlands eldste historie og kvenenes tidligste tilstedeværelse i Nord-Norge ut fra de eldste kildene. Så over til innledningen.

Hvordan staten forskjellsbehandler nasjonale minoriteter – om kvener og samer

All forskning er en form for maktutøvelse. Rapporten fra Telemarkforskning er ikke noe unntak. Rapporten er et forskningsprosjekt bestilt av departementet (KMD).

- Den omhandler hvordan det norske nasjonale minoritetslandskapet ser ut.
- Den omhandler myndighetenes programteori for norsk minoritetspolitikk.
- Den omhandler minoritetspolitikken praksis og konsekvenser.
- Den kommer med forslag til minoritetspolitiske tiltak.

Rapporten omhandler derfor politikk som samfunnsmessig styringsredskap. Altså, dets mål som er å forme statens politikkområde på det nasjonale minoritetsfeltet.

Politikk er *samfunnsvitenskap*. Den er mer opptatt av her-og-nå-mål, tiltak og bestemmelser.

Historie derimot, og det som jeg representerer, er *humaniora* eller *humanistisk vitenskap*. Den ser ikke på minoritetspolitiske tiltak, praksis og konsekvenser. Historie er opptatt av samfunnets effekter på menneskene gjennom tidligere tider. Historie og samfunnsvitenskap er derfor definert som to vidt forskjellige vitenskaper med hver sine vitenskapsteorier.

Så, hva har jeg som historiker å gjøre her hvor vi skal behandle en samfunnsvitenskapelig rapport om et politisk område som minoritetsfeltet? Mens samfunnsvitere og politikere som nevnt er opptatt av mål, tiltak og bestemmelser for statens politikk på området, er jeg som historiker mer opptatt av rapportens *effekter, hvordan kvener framstilles historisk og hva rapporten lar være å fortelle om*.

Med andre ord er jeg ikke så opptatt av hvordan samfunnet skal forhindre at minoriteter blir diskriminert og forskjellsbehandlet, selv om det er viktig. Jeg er mer opptatt av hvordan *staten* forskjellsbehandler minoriteter.

Som historiker er jeg derfor opptatt av hva som ligger bakenfor rapporten, hvordan staten som rapportens målgruppe forskjellsbehandler minoritetene og hva rapporten unnlater å fortelle.

I «forord» til rapporten kan en lese følgende.

Fortiden kaster lange skygger innover feltet nasjonale minoriteter. (...) Dette er en historie som i stor grad gjør seg gjeldende også i dag. (...) I tillegg danner historien et sentralt bakteppe for hvordan nåtiden forstås.

Dette høres jo oppløftende ut, spesielt for en historiker. Men, så konkluderer Telemarksforskning slik (side 3).

(...) det (har) ikke vært lagt opp til at vi skal fordype oss i den.

(Telemarksforskning rapp. nr. 490, 2020:3)

Fortidens historie har kastet, og fremdeles kaster, lange skygger inn over feltet nasjonale minoriteter, skriver de i rapporten, men akkurat det vil ikke Telemarksforskning fordype seg i. Dette er en form for maktutøvelse.

Og i rapporten legger de til: «Vi vil takke eksternt fagfelle og kvalitetssikrer (.) professor emeritus Einar Niemi». Dette undrer jeg meg over, ettersom han er professor i historie og ikke i samfunnsvitenskap, som denne rapporten omhandler. Hvordan kan en professor i humaniora kvalitetssikre et samfunnsvitenskapelig fag, en vitenskap han ikke er utdannet til eller vært professor i? Trolig skyldes det at rapporten inneholder en del såkalte «historiske» opplysninger som fastslås som «sannheter», for eksempel når kvenene skal ha innvandret til landsdelen.

Elefanten i rommet

Det rapporten ikke berører er «elefanten i rommet» (eller skal jeg heller si «reinflokken i rommet»), nemlig forskjellsbehandlingen *samer versus kvener*. Staten har definert at *samer er et urfolk, kvener er en minoritet*. Dette diskuteres ikke i rapporten fra Telemarksforsking. Rapporten drøfter ikke at staten foretar både *juridisk, administrativ og økonomisk forskjellsbehandling* av minoritetene. Også dette er en maktutøvelse. La meg nevne den juridiske forskjellsbehandlingen først.

- A) Juridisk forskjellsbehandling: På side 75 i rapporten er samene så vidt nevnt, der en av informantene fra departementsstrukturen sier følgende.

Det er lettere med samenes rettigheter, der vi har konsultasjonsplikt, det er lovregulert.

Altså en klar *juridisk forskjellsbehandling*, en diskriminering og underkjennelse av kvenene.

- B) Så den administrative forskjellsbehandlingen: *Same- og minoritetspolitisk avdeling* ved daværende Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD), med det tendensiøse navnet *SAMI*, har ansvar for å følge opp politikken overfor de nasjonale minoritetene. På side 35 i rapporten står det at avdelingen har om lag 17 årsverk.

Der anslår avdelingen at de bruker 60–70 prosent av arbeidet på *same-feltet*.

Med andre ord brukes de resterende 30–40 prosent på det øvrige samlede *minoritetsfeltet*. Det vil si at rundt en tredjedel av årsverkene brukes på fem minoriteter mens to tredjedeler brukes på samene, som opprinnelig også er en minoritet. Dette fører til at bare 6–7 prosent av departementets administrative

arbeid tilfaller *kven-feltet*. Departementet bruker derfor ti ganger (60–70 prosent) så mye arbeid på samene, enn det de bruker på kvenene. Og dette gjør de til tross for at kvenene er omtrent likeså mange som samene i Norge og at kvenene har en minst like lang tilhørighet til riket som samene. Altså, en klar *administrativ forskjellsbehandling*.

- C) Til slutt den økonomiske forskjellsbehandlingen: I den kvenske avisa RUIJAN KAIKU fra 2. mars 2020 skriver de følgende.

Vi har et departement som øker den samiske potten i årets statsbudsjett med mer enn det de andre folkegruppene tildeles til sammen! Denne forskjellsbehandlingen er ikke behandlet med et eneste fornuftig ord av regjeringen.

Dette viser at staten også utøver *økonomisk forskjellsbehandling* av minoritetene.

Rapporten fra Telemarksforskning sier (s. 31) at de politiske intensjonene har vært «klare og stabile hele perioden», og de skriver (s. 36) at «metodene for å skape dialog og arenaene, stort sett (har) vært de samme gjennom hele perioden». Og her, kan jeg legge til at *metodene for å skape forskjellsbehandling har vært de samme gjennom hele perioden*.

Så langt har jeg påpekt at rapporten ikke vil drøfte de historiske skyggesidene og de vil heller ikke drøfte de juridiske, administrative og økonomiske forskjellsbehandlingene mellom minoritetene.

Oppgjøret med kolonitiden

Så kan en stille seg spørsmålet: Hvordan gikk dette til? Hvorfor sto ikke historikerne ved Universitetet i Tromsø (UiT) opp mot en slik forskjellsbehandling av kvener overfor samer? De har jo tross alt et slags eierskap til problemstillingen, som den nærmeste, høyeste akademiske institusjonen til minoritetene i nord. Derfra fikk også Telemarksforskning sin fagfelle som skulle kvalitetssikre rapporten.

Årsaken til denne forskjellsbehandlingen ligger i *oppgjøret med kolonitiden*. Og da må vi igjen tilbake i historien.

Kolonialisme er når et rike eller en stat erobrer, kontrollerer eller tar råderett over et område som ligger utenfor deres eget territorium. Altså *kolonisering*. Og ofte ved hjelp av brutal

krigføring. Disse områdene kalles kolonier: Der bodde det som regel folk fra før, unntaket fra dette er Svalbard.

Vikingene, for å gå tilbake til rikssamlingen i Norge, opprettet også kolonier, det de norske kongene kalte for «skattland», men det var i Irland, på De britiske øyer, i Frankrike, på Island og Grønland og noen andre land. MEN, de koloniserte IKKE Nord-Troms, Finnmark og Kolahalvøya. Heller ikke nordmennene gjorde det etter 1300-tallet. (Noe jeg vil komme tilbake til.)

Kolonialisme, slik vi kjenner det i dag, er en politikk der europeiske stater etablerte kolonier utenfor Europa fra 1500-tallet i Sør-/Mellom-Amerika og Sør-/Sørøst-Asia samt i Afrika fra 1800-tallet.

FNs Generalforsamling vedtok i 1960 «Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and People». Etter at FNs Generalforsamling vedtok *Erklæring om kolonisystemets avskaffelse* i 1960, har de gamle koloniene fått sin selvstendighet, en etter en. Disse tidligere koloniene har blitt til begrepet «de selvstendige stater». Men, i tiden etter 1960 har denne erklæringen ikke nødvendigvis ført til at alle folkegruppene i disse nye *selvstendige statene* har fått sine friheter og rettigheter ivaretatt.

Disse vanskelige situasjonene til minoritetene og de etniske gruppene rundt om i verden etter 1960, opptok FN. Og det byrået i FN-systemet som arbeider med disse spørsmålene er Den Internasjonale Arbeidsorganisasjonen (ILO – International Labour Organization). Dets mål er å fremme sosial rettferdighet og menneske- og arbeidsmarkedsrettigheter. Ett av FN-tiltakene kom i 1989, da de vedtok *ILO-konvensjon nr. 169*, den såkalte «urfolkskonvensjonen», om *urfolk og stammefolk i selvstendige stater*, altså i de nye frigjorte selvstendige kolonistatene.

Som et resultat av FNs deklarasjon om *kolonisystemets avskaffelse* (1960) skulle derfor ILO 169 (1989) følge opp dette og sikre urfolk og stammefolk i de nye selvstendige statene menneske- og arbeidsmarkedsrettigheter og fremme sosial rettferdighet. ILO-konvensjonen skulle beskytte urfolk og stammefolk i de tidligere koloniene mot blant annet ufrivillig assimilasjon.

Tanken og tiltakene bak dette var gode. Og Norge, med sitt selvbylde som en frihets- og fredselkende nasjon, var det første landet som ga sin tilslutning til ILO-konvensjon 169 i 1990, med ikrafttredelse fra 1991. Den gang ble det uttrykkelig slått fast på Stortinget at dette

ikke skulle få noen som helst konsekvenser for minoritetspolitikken her i landet, det som samene var en del av. Norge hadde jo gått ut av sine gamle kolonier fra vikingtiden for om lag 700 år siden.

Da toget dro av gårde med samene om bord

Norges ratifisering av ILOs «*urfolkskonvensjon*» (1990) skjedde midt under samenes revitaliseringsprosess. Regjeringen hadde møtt og imøtekom denne prosessen med en rekke offentlige utredninger:

- NOU 1984:18 *Om samenes rettsstilling*
- NOU 1993:34 *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*
- NOU 1994:21 *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*
- NOU 1997:4 *Naturgrunnlaget for samisk kultur*

For å ha nevnt noen av de sentrale offentlige utredningene. I forbindelse med dette arbeidet begikk staten sin store generaltabbe og feilkobling: Diskusjonen om «samiske rettigheter» for denne nasjonale minoriteten i Norge ble *IKKE* frakoblet *avkoloniseringen i 1960* og *ILO-konvensjon 169 om urfolk og stammefolk i de nye selvstendige statene*. Regjeringens politikk på dette området ble feilaktig koblet til den samepolitiske bevegelsen, for blant annet «retten til land og vann i Finnmark». Og dette var en tilkobling drevet fram fra Universitetet i Tromsø (UiT).

FNs deklarasjon for kolonisystemets avskaffelse (1960) og *FNs urbefolkningskonvensjon for urfolk og stammefolk i selvstendige stater* fra kolonitiden, ble på denne måten sauset inn og blandet sammen med *internasjonalt menneskerettighetsvern, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter* (1966) og *urfolk-befolkningens stilling i folkeretten*. Dette ble så anvendt på samene i Norge, som til da var én av de etniske minoritetene i Norge, på lik linje med kvenene.

Staten så da på Norge som en «selvstendig stat», og så bort fra at disse FN-konvensjonene bare gjaldt for de gamle kolonistatene. Alle de norske politiske NOU-utredningene gikk derfor «over fra de allmenne internasjonale minoritetsregler til de mer spesielle regler som gjelder for urbefolkninger», slik de hadde blitt definert for «de nye selvstendige statene». I alt dette politiske kaoset ble «kvenenes sak» bare en parentes, en sidebemerkning eller nærmest glemt. Samene gikk fra å være en «etnisk minoritet i Norge» til ikke bare å bli «en urbefolkning i Norge», men til å bli hele «Norges urbefolkning». Et totalt feilaktig og

misvisende begrep. Og dette skjedde nærmest over natten. Kvenene derimot, ble betraktet som en nyere innvandret finsk minoritet i Norge. Dette var et politisk knep som først og fremst ble designet, konstruert og forfektet av historikerne og samfunnsviterne ved Universitetet i Tromsø (UiT), på bestilling fra det nyopprettede Sametinget i 1989.

Så da «toget» dro av gårde på 1990-tallet med samene om bord til «urfolks-stasjonen», forble kvenene stående igjen på «minoritets-perrongen». Og mens samene fikk lovregulert konsultasjonsplikt og særskilte urfolksrettigheter på et feilaktig koloni-grunnlag, sto kvenene tilbake med statens programteori for norsk minoritetspolitikk med en tiendedels oppmerksomhet fra staten og en liten brøkdel av de offentlige tildelte ressursene. Dette er en kritikk av statens minoritetspolitikk som Telemarksforskning ikke behandler, en rapport «kvalitetssikret av en ekstern fagfelle»; En historieprofessor fra Universitetet i Tromsø som har brukt sin posisjon til å revidere historien slik overfor regjering og Storting.

«Kvenene innvandret første gang på 1500-tallet»

Einar Niemi sin gjennomgående framstilling av «kvener» og «Kvenland» i bøker, foredrag og artikler han har skrevet gjennom de siste tiårene, vil jeg sammenfatte slik.

Kvenene og Kvenland var en skandinavisk historisk betegnelse om et finsk folk i traktene rundt Bottenviken. De holdt derfor til utenfor Norge under vikingtid og tidlig middelalder. Kvener og Kvenland forsvant etter 1323, da landområdet Kvenland ble svensk og kvenene ble svenske undersåtter. Finske etterkommere fra «Sveriges Torne-Lapland» slo seg ned med en og annen i Nord-Norge på 1500-tallet, der nordmennene kalte dem kvener. Men, den egentlige innvandringen dit kom først på 1700-tallet.

Konklusjonen på «den eksterne fagfellens» synspunkter her, gjenfinner vi i rapporten fra Telemarksforskning, der følgende står skrevet (s. 26).

Kvenene har innvandret til Norge gjennom flere bølger, første gang på 1500-tallet fra Sverige og Finland som følge av krig og hungersnød.

Men, er denne historiske forklaringen riktig? Innvandret «finske folk», som «nordmenn kalte kvener», til Norge første gang på 1500-tallet? Jeg vil hevde at kvenenes historie i Norge er minst like gammel som finnenes («samenes») historie. Derfor bør kvenene behandles likt med samene.

Kvenens historie er minst like gammel som samenes

I dag anslås det å være 10.000–70.000 kvener/norskfinner i Norge og mellom 15.000–40.000 samer. Vi kan derfor anta at disse minoritetene er om lag like store. Når så disse to minoritetene i Norge er omtrent like store, hvorfor skal de da forskjellsbehandles? Kan det skyldes, slik rapporten beskriver på side 26, at «kvenene har innvandret til Norge (...), første gang på 1500-tallet», mens «samene» har innvandret før 900-tallet? Kan forskjellsbehandlingen ligge i det at samenes historie er fra *forhistorisk tid* (før 1050) mens kvenens historie er fra *nyere tid*, etter reformasjonen (1537–)? Da finnene kom til nordområdene bodde det allerede norrøne folk der, noe helleristningsfeltene i Alta blant annet vitner om. Sannsynligvis bodde det også kvener der, ettersom Kvenland grenset til Nord-Norge og folkevandringstiden forløp 200–400 år før vikingtiden.

Rapporten peker i hvert fall på følgende (s. 80): «Hvordan statens politikk implementeres [iverksettes/gjennomføres] og forstås, preges fortsatt av minoritetenes historie». Dette påpeker Telemarksforskning igjen, uten at de vil gå nærmere inn på minoritetenes historier. Jeg vil her ta en avstikker fra Telemarksforskningens rapport og over til hva de eldste kildene forteller om kvener og Kvenland og nevne noe av det de utelater fra kvenenes historie. Vi har særlig tre kilder som det vanligvis refereres til.

1. Første sikre kildeomtale av kvenene er i *Ottars beretning* (o.890), der det blant annet heter.

Så langsetter det sørlige landet (Nordmennes land/Nordveg) ligger Sverige (Sweoland) på den ene delen av fjellkjeden [Kjølen/Nordryggen] så langt som til den nordlige delen; der landet går langsetter den nordlige delen av Kvenland (Cwena land). Kvenene (Cwenas) plyndrer noen ganger over fjellene mot nordmennene (Nordmen), noen ganger nordmennene mot dem. Der fins veldig store ferskvannssjøer overalt på fjellene. Kvenene (Cwenas) fører sine båter over land på innsjøene hvorfra (de) plyndrer hos nordmennene. De har meget små (og) lette båter.

Kildeomtalen her ble skrevet ned på slutten av 800-tallet, altså 600–700 år tidligere enn TF-rapportens omtale av når kvener først skal ha innvandret til Norge. Og, de veldig store ferskvannssjøene på svensk, finsk og russisk side av Kjølen, som Ottar taler om her, er sjøene *Storuman* (Lycksele lappmark), *Hornavan* (Pite lappmark), *Stora Lulevann* (Lule lappmark), *Torne träsk* (Torne lappmark) og *Enaresjøen* (finsk Lappland) samt fire store russiske

ferskvannssjøer (*Verkhnetulomskoje Vodokhranilisjtsje, Ozero Imandra, Ozero Umbozero og Ozero Lovozero*) i nåværende russisk Murmanskaja Oblest. Dette viser at kvenene oppholdt seg på enormt store landområder. Kvenene bodde på den ene delen av fjellkjeden Kjølen som går langssetter den nordlige delen av Kvenland. Med andre ord var Kvenland stort i *forhistorisk tid*. Det grenset til Norge og som nabofolk den gang gikk kvenene over fjellene og inn i Norge allerede i jernalderen. For nærmere 1150 år siden var derfor Kvenland minst like stor som den *Myrmarken (Finnmork)* sagalitteraturen omtaler og der finnene oppholdt seg på jakt.

2. En annen sikker kildeomtale av kvenene og Kvenland har vi i den første norske nasjonalhistorien *Historia Norwegie* (o.1150). Der beskriver forfatteren, trolig den seinere erkebiskop Øystein Erlendsson (o.1120–1188), at mot nord i Finnmark bodde det den gang ennå hedninger og at disse ikke var de opprinnelige innbyggerne der:

De kommer østfra og benevnes kirjaler, kvener, hornfinner og to slags bjarmere. (ab oriente extenduntur scilicet Kiriali et Kvæni, curnuti Finni ac utriue Biarmones).

«Kareler» og «kvener» kjenner vi til. «To slags bjarmere» var trolig *jugrere* (komi-permjaker) og *vepsere* (komi-zyrianer), også kalt *čud/tsjudere*. Likedan i *Hauksbók* (s. 28–29), av islendingen Haukr Erlendsson (død 1334), omtales kvenenes område for Kvenland slik: «Det heter fortsatt Kvenland, der er ofte stor uro og de har jevnlig stridigheter» (*Heitir enn Quennland, þar ero oft orrostr miclar oc eigo þær sialfar iafnan bardaga*). Med andre ord har den gamle betegnelsen «finner» på Nordkalotten også omfattet «kvener», et begrep som også inneholder en rekke andre finsk-ugriske og hvitsjø-baltiske stammegrupper. Akkurat som min oldefar var omtalt både som «lappe» og «kven», har det gamle «finne»-begrepet omfattet 10–15 forskjellige etniske stammefolk med egne språk. De vi kan gjenkjenne som de 10–15 ulike samiske språk og dialekter i dag.

3. En tredje kilde som viser at kvenene har historisk tilhørighet til Norge under jernalderen er den norrøne *Egils sagaen*, den fremste av de islandske ættesagaene. Sagaen er skrevet omkring 1225, trolig av Snorre Sturlason (1179–1241) som selv var en slektning av Egil Skallagrimsson. Han beskriver at Finnmark favnet om *Kvenland*. Dit dro Torolv Kveldulvsson under Harald Hårfages tid med sine væpnede menn og forsvarte kvenene mot nabofolket karelerne (*Egilssoga, 1994:34*). Der skiltes nordmennene og kvenene «i vennskap», står det (s. 35). Året etterpå gjentok Torolv

Kveldulvsson ferden til Kvenland, der de for nok en gang til Karelen i lag med kvenene. Disse hendelsene skal ha skjedd i siste halvdel av 880-tallet. Akkurat som nordmennene foretok ferder inn i Kvenland, er det rimelig å anta at kvenene vandret inn i Norge på den tiden, slik *Historia Norwegie* forteller om.

Disse tre kildene jeg har nevnt her går igjen hos de fleste som omtaler kvenenes eldste historie. Men disse er ikke de eneste kildene. To andre kilder som i mindre grad brukes når kvener skal omtales, er de to islandske opptegnelsene *Hversu Noregr byggðis* og *Fundinn Noregr*. Disse to manuskriptene er gjenfunnet i samleverket *Flatøybok*.

Den første versjonen av *Hvordan Norge ble bebygd* (*Hversu Noregr byggðis*) er nedskrevet av Magnus Torhallsson en gang mellom 1225–1290, og finnes i 1.bind av *Flatøybok* (2014:103–106). Der får vi høre om Torre som var

en fremragende konge. Han rådde for Gotland, Kvenland og finnenes land. Kvenene blotet til ham for å få mye snø og godt skiføre. (s. 103)

Kong Torre hadde tre barn, sønnene het Nor og Gor, og datteren Goe. Da datteren en gang ble borte, lette brødrene etter henne.

Nor holdt store slag vestenfor Kjølen (...) og Nor la det landet under seg helt til sjøen. (s. 103)

(...) Alt landet vest for disse grensemerkene la Nor under seg. Dette landet heter nå Norge. (s. 104)

Den andre og eldste versjonen; kalt for *Norge blir funnet* (*Fundinn Noregr*) er ført i pennen av en ukjent skriver mellom 1214–1223. Det spesielle med den eldste opptegnelsen, er at den er lagt til innledningen av *Orknøyingasaga*, også den i 1.bind av *Flatøybok* (2014:385–386). Selv om innledningen er en mytisk forklaring og har legendarisk opphav, er stedsnavnene og folkegruppene som beskrives reelle, selv under nedskrivningstiden på begynnelsen av 1200-tallet. I opptegnelsen *Norge funnet* fortelles det om Fornjot som var konge over det landet som kalles Finland og Kvenland. Tippoldebarnet til Fornjot var Torre, og her møter vi igjen de to sønnene Nor og Gor og datteren Goe. Under et blot kom datteren Goe bort. Nor ventet til «snøen hadde lagt seg på fjellet og det var godt skiføre» før han «dro fra Kvenland innenfor havbunnen og kom dit hvor menneskene som heter lapper var». Men lappene ville nekte dem å dra over landet, og det ble kamp. Da kvenene skrek hærrop og trakk sine våpen, ble lappene vettløse og la på flukt. Så for Nors folk derfra og vest over Kjølen. Selv om disse

to opptegnelsene i *Flatøybok* bygger på norrøn mytologi, er de påfallende samstemte med de troverdige *Egilssoga* og *Historia Norwegie* når det gjelder de eldre folkegruppene, landenes beliggenheter og Kjølens utstrekning.

Mens de fleste historikere henviser til *Ottars beretning*, *Egils saga* og *Historia Norwegie* når det gjelder kvenenes historie, er det færre som viser til sagaene om *Hvordan Norge ble funnet*. Men blant norske historikere har jeg ikke registrert noen som viser til en annen liten saga som omtaler kvener veldig tidlig i historien, nemlig *Tåtten om Norna-Gjest*. Også denne saga-fortellingen er skrevet inn i samleverket *Flatøybok*, denne gangen i 2. bind (2015:166–186). Norna-Gjest er en mytisk person, trolig skapt av middelalderens lærde. Da han kom til kong Olav Tryggvason i år 998, skal han etter fortellingen ha levd i 300 år. Der underholder eller underviser han kongen og hans hird med fortellinger om fortidens hedenske konger og helter. Ved denne fortellermåten legges historiske hendelser inn som muntlige beretninger i et skriftløst samfunn. Gjennom dette fortellergrepet holder *Flatøybok* liv i eldre historier som også skal ha vært aktuelle ved slutten av 900-tallet.

I en av Norna-Gjest sine historiske fortellinger blir vi vitne til et slag som skal ha foregått i Holstein, sørvest i Østersjøen. Dit kom det mange skip seilende fra nord. Da får vi høre om følgende.

*Sigurd Ring var ikke med, for han måtte verge landet sitt,
Svitjod, for kurer og kvener herjet der. (Flatøybok, 2.bd.
2015:177)*

Hva kan vi så få ut av dette? Sigurd Ring, var en konge og skal ha levd omkring midten av 700-tallet. Han var en legendarisk konge i Svitjod og Danmark og skal ha vært faren til den mer kjente Ragnar Lodbrok. Sigurd Ring kunne ikke forlate Svitjod for «kurer og kvener» herjet der. «Kurer», på norrønt *kúrir*, var innbyggere fra Kurland på sørsiden av Østersjøen, helt mot Rigabukten. I Kurland bodde det o.650–o.850 en nordisk koloni av gotlandsbefolkning, kjøpmenn og svenske krigere. Mer interessant for oss er at vi hører om «kvener» som en egen folkegruppe, godt bevæpnet og vel organisert til å herje sør i Sverige omkring år 750. Det dette forteller oss er at kvenene må ha tilhørt et eldre sterkt kongerike med militær slagkraft. Dette føyer seg inn i de andre sagafortellingene og historiske beretningene om kriger kvenene sto for i tre retninger: Mot Norge/nordmennene (*Ottars beretning/Norge funnet*), mot Karelen/karelerne (*Egils saga*) og mot Sverige/svenskene og lappene (*Tåtten om Norna-Gjest/Flatøybok*). I tillegg beskriver *Kulturhistorisk leksikon for*

nordisk middelalder at helsingenes forsvarssystem kan ha oppstått på den tiden som følge av de kvenske angrepene, med henvisning til Adam av Bremen (1075).

Derfor, å påstå som Telemarksforskning gjør i sin rapport, at «kvenene har innvandret til Norge første gang på 1500-tallet» (s. 26) er kildehistorisk feil. Kvenenes tilstedeværelse i Nord-Norge er minst like gammel som samenes/finnens nærvær. Dette legitimerer derfor ikke noen forskjellsbehandling og underkjennelse av kvenene mot den behandlingen samene tilgodeses fra staten. Mitt anliggende er ikke å være mot samene, men mot den forskjellsbehandlingen kvenene utsettes for av staten. Igjen gjentar jeg at kvener og samer bør likestilles som minoriteter i Norge.

Samene har erobret store deler av minoritetshistorien

Samebevegelsen, historikere og arkeologer tolker det kildehistoriske begrepet «finner» som «samer». Det er en politisk tilsnikelse. «Finner» er ikke et *etnisk* begrep, men en nevning fra førhistorisk tid om de mange fangst- og veidestammene i myrmarkene, der kvener også var en av disse. En kan ikke bruke dagens etniske same-betegnelse på et historisk oldtidsbegrep og norrønt navn som karakteriserer 10–15 forskjellige fangstfolk og stammegrupper der de oppholdt seg i myrmarker og myrlendte områder, deriblant kvener, samojeder, bjarmere og kareler. Det var ikke «samene» som innvandret til Nord-Norge i det første årtusen etter Kristus, men «finnene». Den historiske kildebenevnelsen «finner» er *ikke* det samme som dagens «samer». Lennart Lundmark har i artikkelen *Myten om kvänarnas rike* (2017) uttrykt dette slik.

Det vanligaste misstaget är att man lägger beslag på en benämning som dyker upp i en historisk källa och låter den stå för de etniska föreställningar som existerar just nu.

På denne måten har samene erobret store deler av minoritetshistorien i Nord-Norge, spesielt har dette gått på bekostning av kvenene.

Det norske rikets landsutstrekning til Hvitsjøen

Men, vil trolig den eksterne fagfellen til rapporten fra Telemarksforskning innvende og påstå følgende: Om kvenene beveget seg fra Kvenland og nord over fjellene, så kom de til «finnens land» og ikke til Norge, for det landet stanset ved Malangen. Historikerne ved Universitetet i Tromsø (UiT) hevder at først etter Kvenlands undergang på 1300-tallet,

begynte nordmennene sin gradvise kolonisering av Nord-Troms og Finnmark. Derfor vil de opprettholde påstanden om at «kvenene innvandret til Norge første gang på 1500-tallet».

Nå er vi tilbake til der jeg innledet, *oppgjøret med kolonitiden*. Jeg påstår jo at «vikingene ikke koloniserte Nord-Troms, Finnmark og Kolahalvøya. Heller ikke nordmennene gjorde det etter 1300-tallet». Årsaken til dette er at Norges landsutstrekning fra Harald Hårfagres rikssamling faktisk omfattet hele Nord-Norge, inklusiv dagens Nord-Troms og Finnmark samt hele Kolahalvøya (*Terhalvøya*) fram til Hvitsjøen. Hvordan kan jeg påstå det?

Jeg vil starte tenkningen omkring dette med å resonnere slik: Hvis de nordre delene av det gamle Norge ikke hadde blitt innlemmet i rikssamlingsprosessen *territorielt*, forutsetter det en *grense* et sted der nord. Landskapet sør for denne grensen må da ha vært inkludert i det norske riket, mens landområdet nord og øst for grenselinjen må, fra Harald Hårfagres tid, ha blitt betraktet som det norske kongedømmets skattland og seinere vært felles skattland med russerne. Ut fra slike synspunkter har en grense i nord vært sett på både som *Norges riksgrense* og som en *politisk skattegrense*. Problemet her er bare det at en slik landegrense eller skattegrense et sted i Nord-Norge *ikke* lar seg påvise eller forklare ut fra *det rikholdige eksisterende kildematerialet*, verken ved Malangen, Kvænangen eller i Lyngen. Begrepet «skattland» har i tillegg til det, aldri ligget geografisk eller territorielt til Fastlands-Norge i de historiske kildene. Uttrykket «skattlandene» var et begrep sagalitteraturen bruker om regentenes oversjøiske besittelser utenfor Fastlands-Norge og som tilhørte Norgesveldet. Det er det FN kalte «kolonier» og ville avskaffe i 1960.

Det kildene beskriver fra Harald Hårfagres tid, er først og fremst *landsutstrekningen med Norges endemerker* til ytterst på Kolahalvøya (*Terhalvøya*). De eldste historiske kildene og sagalitteraturen beskriver at Nord-Norge helt fram til Hvitsjøen var innlemmet i Harald Hårfagres rikssamling. Dette var ikke en kolonisering, verken under vikingtiden eller i høymiddelalderen. Der bodde det nordmenn som frivillig lot kongen tilegne seg alt land nord til Finnmark og Hålogaland. Hvor yttergrensen for det norske riket lå i nord under vikingtiden har jeg funnet beskrevet i over 25 eldre kildehistoriske verker og i sagalitteraturen, blant annet i *Historia Norwegie*, *Flatøybok*, *Fagrskinna*, *Gripla*, hos *Snorre* og en rekke *sagaer om Olav den Hellige*, i *Håkon Håkonssons saga*, *Olav Tryggvassons saga*, *Sverres saga*, *Fragmentum Geographiae* og *Geografiske Annotasjoner* med flere. En gjennomgående beskrivelse i 15 av

disse kildeskriptionene forklarer Norges landsutstrekning med Hålogalands endemerker fra 875 til 1326 strakk seg til ytterst på Kolahalvøya, det daværende Ter/Turja.

Hålogaland danner den nordlige grensen for landet (Norge) ved Vegestav, som danner grenseskillet til Bjarmeland,

står det skrevet i *Historia Norwegie* (o.1150), og

Norge strekker seg nord fra Vegestav, det er i Finnmark som ligger nær Gandvik, og sør til Gautelven,

som forklart av abbed Nicholas Bergþórsson i *Annotations géographiques* (o.1150).

I tillegg beskriver ti andre av disse om lag 25 eldre kildeskriptionene og sagalitteraturen «Norges landsutstrekning med Finnmarks lokalisering»: *Odds þátr Ófeigssonar*, *Illuga saga Griðarfóstre*, *Visa om Aasmund Frægdagjæva*, *Sagan af Hálfri ok Hálfisrekkum*, *Sagan af Huld drottningu hinnu ríku* eller *Huldar saga*, *Sturla saga Starfsama*, *Egils saga Skalla-Grumssonar*, *Norrígis Bescrífuelse* og *Gandvicus* av *Saxo Grammaticus*. Der beskrives Finnmarks grense i nord lokalisert langssetter Gandvik i Hvitsjøen. Kolahalvøyas sørkyst omtales der som «Finnmarks søndre kyst». Blant annet i *Tåtten om Odd Ofeigsson* hvor Odds ferd fra Island til Norge forklares slik.

En sommer for Odd fra Island. De hadde liten bór, og det bar nord til Finnmark med dem, der ble de værende om vinteren. Det var på den tiden Harald Hadråde var konge i Norge (1046–1066). De seilte nordetter om våren (...) [og] de kom sør til Tjøtta.

Hvordan kan det så ha seg at Odd seilte «nordetter Finnmark» da han om våren seilte «sør til Tjøtta»? Forklaringen ligger i det at Finnmarks utstrekning og beliggenhet under vikingtid og tidlig middelalder lå helt annerledes enn dagens Finnmark. Det gamle *Finnmork* omfattet strekningen fra Lierne i Trøndelag mot Kjølen på grensen til Sverige innenfor Vennesund (*Umeyjarsund*) sør på Helgeland, like langt sør som til den sørligste delen av det gamle Hålogaland, og fulgte Kjølen og vannskillet nordover og endte på sørsiden av Kolahalvøya og fram til Vegestav, der datidens Hålogaland endte opp. Dette samsvarer med *Egils saga* der det står at «Finnmark er overmåte vidstrakt» og ligger ovenfor blant annet Kvenland. Når derfor kvenene fra Ottars tid gikk over fjellet eller Kjølen, så kom de inn i Norge. Derfor blir det igjen helt galt å snakke om at «kvenene innvandret første gang på 1500-tallet». Sagalitteraturen og de eldste historiske kildene har en helt annen forklaring.

«Kontraksjonsteorien» som forsvant

Som min korte kildehistoriske gjennomgang av Norges tidligste grense i nord viser, eksisterer det utover en rekke eldre historiske verker og sagaer, også annotasjoner, skaldekvad, privilegier, diplomer, aktstykker, soger, fredsavtaler og retterbøter fra helt tilbake til 1000-tallet som bekrefter denne grensen. Allerede fra rikssamlingen, under Harald Hårfagre, og opp gjennom hele sagatiden lå denne landegrensen i nord langs Gandvik og fram til innløpet ved Hvitsjøen, der ett av landets endemerker var Vegestav/Ægistafr (*Svjatoj Nos*) ytterst på Kolahalvøya/Terhalvøya. Disse kildene beskriver også at de historiske landsdelene Hålogaland og Finnmark i Nord-Norge lå inn under og tilhørte de norske regentenes jurisdiksjon fra kong Harald Hårfagres rikssamling o.875 og fram til opprettelsen av det norsk-russiske fellesdistriktet på Ter/Kola i 1326. Formelt sett varte faktisk dette fellesdistriktet på Kolahalvøya (Terhalvøya) som et «condominium», som latinsk formulert i kong *Christian 4s reskript av 1598*, fram til dette *delte herredømmet* («condominium») ble opphevet etter nøyaktig 500 år ved *Grændseconventionen med Russland af Mai 1826*.

Dette har skapt forklaringsproblemer for historikerne som forfekter at de norske rikskongene «koloniserte Nord-Troms og Finnmark» først fra 1300-tallet og deretter videreførte «den norske ekspansjonen østover». ¹ I 1970-årene fremsatte derfor nordnorske historikere «kontraksjonsteorien» som en revisjonistisk forklaring til «nordmenneses kolonisering av Finnmark fra 1300-tallet». I artikkelen *Trekk fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig* (1976), beskriver den daværende amanuensis i historie ved Universitetet i Tromsø Einar Niemi hvordan flere historikere og arkeologer da begynte å trekke i tvil Malangen som en grense fram til 1300-tallet.

Merknad [TG1]:

Den gamle oppfatningen at Malangen dannet den nordlige grensen for norsk bosetning i sagatida (grensen mellom «bumenn» og «finner»), har imidlertid vært trukket i tvil av flere historikere og arkeologer i nyere tid.

Dette skrev «fagfellen» til Telemarksforskning i 1976. Årsaken til dette begrunnet han slik.

Den norske rikskongen kom til å betrakte alt land østover til Svjatoj Nos på Kolahalvøyas østspiss som norsk territorium. Dette punktet ble i sagatida kalt Vegestav eller Ægistafr.

Dette kildematerialet fra sagatida, om rikskongenes fastslåing av Norges territorium i nord og som Einar Niemi den gang respekterte det historiske innholdet av, bød på spesielle problemer.

¹ Hans Jacob Orning, *Norvegr. Norgeshistorie fram til 1400*, 2011:209, m.fl., spesielt historikere og arkeologer ved Universitetet i Tromsø.

Hvordan begrunne at Norges grense i vikingtiden og tidlig middelalder lå ytterst på Terhalvøya (Kolahalvøya), som det sams forklares i de fremlagte eldste kildene og i sagalitteraturen, mens den på 1300-tallet skulle ha ligget sør ved Malangen i Troms? Slik løste Einar Niemi dette forklaringsproblemet, da boken første gang utkom for 45 år siden.

Dette har resultert i «kontraksjonsteorien», som går ut på at den norske bosettingen i Finnmark har trukket seg tilbake til Malangen i den tiden.²

Denne «sammentrekningen» av norsk bosetting fra ytterst på Terhalvøya til Malangen i Troms gjennom overgangen fra vikingtid til middelalder, ble raskt kritisert og forkastet. Først av alt fordi teorien var helt ulogisk og manglet både historiske, arkeologiske, klimatiske og epidemiske begrunnelser. Derneft fordi historiske kilder sammenhengende beskriver Vegestav og Gandvik som rikets yttergrense fra rikssamlingen o.875 og til godt ut på 1300-tallet. Kort tid etter lanseringen av *kontraksjonsteorien* ble den også same-politisk uriktig, og derfor lagt død. Den brøt da med en politisk ide om et opprinnelig selvstendig sameland. I stedet ble den erstattet av strategien med å la kildene om Norges landsutstrekning i sagatiden forbli unevnte. Derfor formidles det ikke noe om disse kildene i dag.

Eldre kvenske stedsnavn i Nord-Norge

Et siste tema jeg vil ta opp før jeg avslutter, er hvordan vi kan forstå de eldre *kvenske stedsnavnene* i Nord-Norge. Flere stedsnavn, fjordnavn og øynavn nord i riket har opprinnelse fra eldre språkperioder, som *urnordisk tid* (200–800) og *norrøn tid* (800–1200). Disse landskapsnavnene har blitt navngitt av folkegruppene som oppholdt seg der, da områdene ble tatt i bruk. Hadde det bare vært finner (eller «samer») som oppholdt seg i Nord-Troms, Finnmark og Kolahalvøya før 1300, ville alle eldre stedsnavn der vært av finsk-ugriske, samojedisk og nærliggende språk. Slik er det ikke. Flere stedsnavn i Nord-Norge har sitt opphav i urnordisk og norrøn tid, det vil si fra det første årtusen e.Kr. Mest kjent av disse er fjordnavn som ender på *-anger* eller *-angen*; som Porsanger, Varanger, Skalangen (i Tanafjord), Malangen/ Malanger, Kvænangen, Salangen, Lavangen, Lenangen, Lekangen (Tranøy) og Leiranger (Steigen). Disse anger-navnene stammer fra det urnordiske ordet «bøyd havbukt» eller «trang bukt/vik». Forstavelsen til disse fjordnavnene har imidlertid forskjellige opprinnelser og betydninger. Som for eksempel *Kvænangen*. Av endestavelsen vet vi at dette har en opprinnelse fra norrøn tid og tidligere. Men av forstavelsen «kvæn-» må

² Einar Niemi, «Trek fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig», *Trek fra Nord-Norges historie*, 2. oppl., 1978:25–26.

vi resonnerer, ettersom det her kan ha to oppkomster. Hvis Kvæningen er det eneste kvensk-relaterte stedsnavnet i området, kan det ha hatt sitt opphav i en markeds plass, et handelssted eller en skatteinnkrevingslokalitet som var temporært i bruk. I så fall vil dette ikke kunne legitimere en fast kvensk bosetting i Nord-Norge under jernalderen. Men, dersom kvenstavelsen gjenfinnes i et større antall i område sammen med andre kvenske navn som gårdsnavn og næringsplasser, vil dette indikere en tidlig fast kvensk bosetting. Slik navneregistrering vil bekrefte at kvener hadde en like tidlig bosetting i Nord-Norge som finnene (samene). Hvordan foreligger det da med kven-stedsnavn i Nord-Norge i dag?

For ett par uker siden sendte jeg en epost til Kartverket (www.kartverket.no) der jeg spurte om hvor mange stedsnavn som har ordet «kven-/kvæn-» i seg i Nord-Norge. Fire dager etterpå mottok jeg et uttrekk av stedsnavn som har kven eller kvæn i seg på stedsnavnnivå i Nordland, Troms og Finnmark. Det var en liste på hele 180 stedsnavn. Noen få navn kan ikke tillegges kven, selv om det inneholder ordet, som for eksempel «Falkvengen». Og flere ord kan ikke direkte tillegges en eldre og norrøn opprinnelse, som for eksempel «Kvenflogstunnelen». Av utdraget er det imidlertid mange stedsnavn som viser at Kvæningen ikke bare kan ha vært en markeds plass, temporært oppsøkt av kvener, men et landskapsområde som tidlig hadde fast kvensk bosetting. Dette framgår av stedsnavn i Kvæningen, som Kvæangsfjellet, Kvæangselva, Kvenangsstraumen, Kvenbukta, Kvæangstindan, Kvæangsdjupet, Kvæangsbøtn og Kvæangsdalen.

Også andre stedsnavn i landsdelen tyder på tidlig fast kvensk bosetting, som Kvenvikmoen, Kvenhuslia, Kvenroren, Kvenklubben, Kvenneset, Kvenhesjene, Kvennhusbakken, Kvenvika, Kvænmyra, Kvænbakken og så videre. Årsaken til at stedsnavn er historisk interessant, skyldes at når stedsnavn settes av innbyggerne, blir de brukt og opprettholdt gjennom generasjoner i uminnelige tider. Stedsnavn er som historiske avtrykk i menneskenes hukommelse. Disse kvenske stedsnavnene er derfor historiske minner om en tidlig fast kvensk bosetting fra urnordisk og norrøn tid i hele Nord-Norge. Her har jeg bare nevnt stedsnavn som har ordet kven/kvæn i seg. I tillegg kommer alle de andre eldre kvenske stedsnavnene. Disse stedsnavnene bekrefter det alle de historiske kildene forteller oss: At den kvenske minoriteten har en minst like gammel tilstedeværelse i Nord-Norge som finnene.

Rapporten fra Telemarksforskning er maktutøvelse

Rapporten fra Telemarksforskning, *Kulturell berikelse – politisk besvær. Gjennomgang av politikken overfor nasjonale minoriteter 2000 – 2019* (nr. 490, 2019) er en maktutøvelse. Den skyggelegger hvordan det norske nasjonale minoritetslandskapet ser ut:

- Staten har på et feilaktig grunnlag fjernet samene fra de nasjonale minoritetene og opphøyd de til «urfolk», i tråd med regjeringens føringer. Denne handlingen vil de *ikke* diskutere.
- De har redusert kvenenes historie til å bli en «nyere finsk innvandrergroupe». Denne påstanden skal *heller ikke* diskuteres.
- Effekten av statens mål og tiltak overfor kvenene er en marginalisering, der staten gjør kvenene ubetydelige og til en sosiologisk utgruppe. Denne forskjellsbehandlingen er *heller ikke* begrunnet av regjeringen.
- Verken rapporten eller statens programteori framlegger noen riktig historiebeskrivelse av kvenene. Og for så vidt ikke av samene heller, ettersom de nå holdes utenfor de nasjonale minoritetene.

Det er som rapporten påpeker i forordet: «Fortiden kaster lange skygger innover feltet nasjonale minoriteter» (side 3). Og det de skriver mot avslutningen (side 89): «Historiske forhold gjør det vanskelig å se framover». Da hadde det hjulpet med opplysning om historien og ikke skyggelegging, historisk feilskrivning og taushet.